

Spør i ord

En undersøkelse av ordet *gagarr* (hund) i norrøn poesi

ANNE LIND

This article is based on recent research about Irish loanwords to Old Norse, but also a former discussion about the word *gagarr* (dog) and whether it originates in Norse or Gaelic languages. The main argument here for *gagarr* originating in Gaelic and being a loanword to Old Norse, is the analogy with other Irish loanwords particular for a poetic context. Hence all known Old Norse texts where this poetic word is mentioned are scrutinized and analyzed to see what context and situation can tell us about the use of this word. The method applied is close reading following guidelines of new criticism and literary anthropology, resting on a hermeneutic approach. The results are seen in the light of cultural memory theory.

Innledning

Det er vel kjent at norrønt språk har bidratt med flere hundre lånord til irsk (Marstrander 1915; Schulze-Thulin 2001). Men det finnes også ord som er kommet inn i norrønt fra gammelirsk. Nyere forskning på dette feltet regner med ca. førti irske substantiv og rundt hundre irske steds- og personnavn som lånord i norrønt. I tillegg regner en med et dusin eksempler som foreløpig er usikre (Schulze-Thulin 2001: 53). Det er ett av disse usikre ordene jeg vil ta for meg i denne artikkelen, nemlig ordet *gagarr* som betyr hund. Ordet forekommer både i norrøne og irske tekster og finnes som oppslagsord både i norrøne og irske ordbøker, i irsk som *gagar* (*Lexicon Poeticum* 1966: 564; Fritzner 1973 bd. 1: 536; e-DIL 2019).

Målet med denne artikkelen er for det første å analysere bruken av ordet *gagarr* i noen norrøne tekster. Ordet er mest kjent i poesi, og de tekststedene jeg vil undersøke er strofer i *Egils saga Skalla-Grimssonar*, *Brennu-Njáls saga*, *Heimskringla*, *Krákumál* og *Málsháttakvæði*. I tillegg vil jeg se på et personnavn i *Landnámabók*. Den litterære analysen vil forhåpentligvis kunne si noe om hvordan ordet er brukt, i hvilke kontekster og med hvilken betydning.

For det andre er målet å kunne utlede noe om ordets etymologi og dermed levere et bidrag til diskusjonen om dette. Fra et fonologisk synspunkt kan det sies at norrønt *gagarr* og irsk *gagar* er så godt som identiske. I begge er den første *g*-en plosiv, mens den andre er frikativ. Den seinere irske stavingen med *d* (*gadar*, *gadhar*) kommer av at frikativ *g* og *d* etter hvert falt sammen. Innen feltet har det vært diskutert om *gagarr* er et irsk lånord i norrønt eller omvendt blant annet av Sophus Bugge (1875: 241) og Carl Marstrander (1915: 158). Sophus Bugge mener ordet er helt ukjent i norske, svenske og danske bygdemaal og at det må være et lånord fra keltisk.¹ Marstrander mener at det er et irsk lånord fra norrønt, og at det står nokså isolert i irsk.² Begge bruker mangelen på bevismateriale som argument. Faktiske belegg gjennom forskning foreligger ennå ikke. Til Marstrandens argument kan det bemerkes at ordet står temmelig 'isolert' også i norrønt ut fra den kunnskapen som foreløpig finnes. Helgi Guðmundsson har også et forslag om etymologi i sin bok *Um hafinman* fra 1997 hvor han kategoriserer *gagarr* under overskriften «Gelísk tökuorð í norrænum málum» (Gælisk lånord i norrønt språk). Hans perspektiv ser her ut til å falle sammen med Sophus Bugges. Men han lanserer også en egen teori om mulig opphav i middelgresk hvor ordet *zagáron*, *zagári(n)*, nygresk *zagári*/ betyr 'jakthund' (1997: 122). Han påpeker at det i norrønt ikke fantes noen lyd som svarer til gresk *z*-, og at en annen konsonant kunne komme istedet, for eksempel *g*-. Guðmundsson setter forslaget inn i en historisk kontekst der det kan tenkes at folk som var i austerveg eller ved Middelhavet tok fysiske hunder med seg hjem. Spørsmålet om ordet var representert i eventuelle middelgreske tekster som kan ha funnet veien til Irland via kristen kultur, tas ikke opp. Guðmundssons hypotese er interessant, men er for omfattende til å diskutere her.

Cultural memory-teori

For å belyse temaet kan det være fruktbart å benytte teori om kollektiv hukommelse, slik den er blitt utformet de seinere tiårene. Aleida Assmann etablerer fire kategorier

¹ I artikkelen «Biskop Bjarne Kolbeinsson og Snorres Edda», omtaler Bugge ordet *gagarr*, som han hevder er «aldeles ukjent i norske, svenske og danske Bygdemaal og heller ikke lader Ordets Oprindelse sig forklare af det Nordiske. Det er aabenbart et Laanord fra Keltisk: nyirsk og gæl.gadhar m.a dog, a mastiff a hound (O'Reilly)» (Bugge, 1875: 241).

² I boka *Bidrag til det norske sprogs historie i Irland* skriver Marstrander følgende: «On *gagarr* ansees almindelig for laant fra ir. *gadar*; man antar at ir.*d* blev on *g* som i *fiogor* (saa Noreen § 251 an) – hvad der er uriktig, da ordets ældste form i ir. er *gagar*. Da ordet staar helt isoleret i irsk og først optræer i forholdsviis sene kilder, stammer det aabenbart fra norsk. Det synes beslægtet med det onomatop. on. *gagl*, *gaga*, eng. *gaggle* (*gagarr* es *skaptr þuit gøvia skal Málsháttakv.4*)» (Marstrander 1915: 158).

av hukommelse i sin artikkel *Memory, individual and collective* (Assmann 2006); de to første er individuell og sosial hukommelse, som omfatter individet og familiegruppen, de to neste er politisk og kulturell hukommelse som omfatter den kollektive hukommelsen. Det er den siste typen hukommelse som synes relevant for denne studien. Om kulturell hukommelse (cultural memory) skriver hun:

Things may recede into the background and fade out of common interest and attention; others may be recovered from the periphery and move into the center of social interest and esteem. Thanks to this interaction between the active and archival dimension, i.e. between remembering and forgetting, cultural memory has an inbuilt capacity for ongoing changes, innovations, transformations, and reconfigurations. (2006: 221)

Dette at noe i kulturhistorien trer ut av periferien og får mer oppmerksomhet, kan for eksempel gjelde interessen for kontakten mellom norrøne bosetninger og gælisk befolkning som har kommet i fokus de seinere år (Etchingham et al. 2019; O'Connor 2006). Den forskningen på irske lånord i norrønt, som først har kommet i gang nokså nylig kan også sees i dette perspektivet (Schulze-Thulin 2001: 53; Helgi Guðmundsson 1997: 121-182).

Når det gjelder dette tilfellet, dreier det seg imidlertid om et mer spesifikt aspekt av kulturell hukommelse; *gagarr* er et poetisk ord, og kunnskapen om det hviler på traderingen av en poetisk kanon. Hvilken utbredelse ordet hadde før sagaer og kvad fikk sin skriftlige form vet vi ikke, men vi kan slå fast at ordet er lavfrekvent i kjente norrøne tekster, hvor det har overlevd i skaldenes språk. Når det likevel ble innlemmet i den kulturelle hukommelsen gjennom representasjon i skriftlig tekst, har det å gjøre med den litterære elitens bevissthet om den poetiske bruken av ord og bevisstheten om deres egen rolle som videreførere av kulturens ytringer.

Metode

For min analyse legger jeg i utgangspunktet til grunn en nærlesing av tekstene, på samme måte som nykritikerne leste tekstene uavhengig av forfatterne (Claudi 2013: 63). Ordvalg er et utgangspunkt for lesingen hvor de konkrete uttrykkene blir studert. Undersøkelse av den konteksten ordene står i er også av betydning i tråd med filologisk tilnærming. Det har også vært relevant å diskutere enkeltforfattere, hvor ordvalg settes i sammenheng med deres livsløp som f. eks. i *Egils saga* og *Máls-háttakvæði*.

Sagaer er mer komplekse enn de tekstene nykritikerne la til grunn, ettersom de ble til i spenningsfeltet mellom tradisjon og kreativitet. En må anta at skriveren viderefører en etablert tradisjon og ser seg selv som en del av denne på en annen måte enn moderne forfatter gjør. Men studie av sagaer må likevel nødvendigvis bygge på en hermeneutisk tilnærming, hvor analyse og tolkning av teksten slik den er utformet og foreligger blir sentralt.³

Gjennomgang av eksemplene

Egils saga Skalla-Grímssonar

Det første eksempelet jeg skal ta for meg er *Egils saga*. Denne sagaen er betraktet som en av de eldste islendingesagaene, trolig ført i fjærpenen alt rundt 1230 (Sørensen 1995: 117). Sagaskriveren følger Egill fra han blir født, og barndom og oppvekst kan tidfestes til begynnelsen av 900-tallet gjennom den parallelle kronologien til den norske kongerekka. Det står eksplisitt i sagaen at Egill var flink med ord alt som treåring: *hamn var brátt máluqr ok ordvíss* (ÍF II: 80) (Han var (tidleg) pratsam og ordhitten) (IS 1: 36). Eddison kaller ham i sin oversettelse «wordy» (*Egill's saga* 1930). Sagaen beretter at han laget kvad bare tre år gammel da han var i et gilde hos sin bestefar. Kvadet under er en takk til bestefaren for skaldelønn i form av tre sneglehus og et andegg.

Sípögla gaf sqglum
sárgagls þría²¹² Agli
herðimeidr við hróðri
hagr brimrótar **gagra**,
ok bekkþiðurs blakka
borðvallar gaf fjorða
kennimeidr, sás kunni,
kórbeð, Egil gleðja.
(ÍF II: 82)

Krigaren den gjeve
gav ein ordkvass Egil
sniglehusa tause
dei var tre i talet,
attpå egg av anda
unnte meg ein farmann,
slik ei fjerde gåve
denne guten gledde
(IS 1: 36).

Wise herdsman of the wound-fowl,
To wordy Egil gav'st thou
Three ever-silent **surf-dogs**
For song's rewarding
And, steerer of the sea-steed,
a fourth thing gav'st thou:
Bed of the beck-partridge-
Boon to gladden Egil!
(*Egill's saga* 1930: 62).

Sigurður Nordahl forklarer ordet *gagra* slik i noteapparatet:

«gagarr»: hundur; eigenlega: sá som reigir sig, teygir hálsinn upp eins og hundar gera, þegar þeir spangóla; á svipaðan hátt stigur kuðungurinn upp mjórri endanum í brimrótinu; (ÍF II: 82).

³ Utgavene som brukes for sagaeksemplene, er *Íslenzk fornrit* (ÍF) II 1933, IV 1935, VI 1958, XII 1954, XIV 1959 og XXVI 1941.

(«gagarr»: hund, egentlig: som kaster hodet bakover, tøyser halsen opp slik hunder gjør når de gauler; på samme måte retter sneglehusene opp den spisse enden i bølgebrottene; (min oversettelse).

Den egentlige referenten her er sneglehusene som tilføres hundens egenskaper gjennom metaforen. Sammen med ordene *sárgagls* og *søglum* gir ordet *gagarr* en viss lydmalende effekt med mange plosive g-lyder. Sagaskriveren framstiller kvadet som det skulle komme fra et barns munn, og slike lydmalende ord kunne underbygge troverdigheten av Egill som skald.⁴ I Egils kvad brukes altså metaforen gjøende hund. En metafor bringer sammen to betydningsområder, og i dette tilfellet er det hundens hals som sammenlignes med sneglehusene Egill fikk i gave. Bruken av det sjeldne ordet kan ha å gjøre med rimformen. I fjerde verselinje er det et innrim hvor *hagr* rimer på *gagra* i adalhending og ordet kan være valgt av denne mer rimtekniske grunnen. Siden *gagarr* er ukjent i prosa, er det trolig et synonym som særlig ble brukt i skaldediktning.⁵ Ordvalget er spesielt og forekommer ellers ikke i islendingesagaene hvor det vanlige ordet for hund er det norrøne *hundr*. Det finnes et tilsvarende eksempel på poetisk ordbruk i *Eyrbyggja saga* hvor Þóroddr Þorbrandssons fostermor i et kvad advarer Þóroddr om hva som kan skje hvis han ikke dreper en stor og farlig okse som han eier.

Opt es auðar þopta
œr, es tungu hrœrir,
sék á blóðgum búki
bengrát, es ér látið;
tarfr mun hér, þvít horfa
hann tekr reiðr við mǫnnum,
þat sér golls ens gjalla
Gerðr, þinn bani verða
(ÍF IV: 174).

Ofte blir det sagt at
jeg er altfor gammel.
Folk tror det er tøy
når jeg taler ut.
Oksen blir din bane,
blod på buken ser jeg.
Han seg mot oss vender,
Vill og gal, det er han
(IS 5: 193).

I kvadet blir ordet *tarfr* brukt, mens det vanlige ordet for okse i norrønt er *gríðungr* eller *graðungr* m. Ordet er norrønt og betyr avlsdyktig okse eller graokse. En må anta at i en befolkning som drev gårdsbruk med husdyr, ville *gríðungr* vært det ordet som i daglig bruk denoterer okse. Det er likevel ikke brukt i kvadet. Igjen kan det ha å

⁴ Vi ser at ordet 'hund' ikke er reflektert i den norske oversettelsen fra 2014, mens den er til stede i en engelsk oversettelse fra 1930.

⁵ *Lexicon poeticum* (1966: 167) har oppført ordet *gagarr*, m hund, og viser til eksempler på bruken av ordet i skriftlige kilder.

gjøre med sjangeren kvad. Ordet er oppført i *Lexicon poeticum*: «Tarfr, m., taurus, SE. 1; II 483. 567.626; Eb.63,2» (1966: 564). Av referansene går det fram at ordet også er brukt flere ganger i Snorres *Edda*. Bugge nevner også dette verket som referanse til ordet; *Sn.E.* 1. 588 (Bugge 1875: 227). I Fritznens ordbok er *tarfr* oppført slik: «tarfr, m Tyr (gaelisk tarbh)» (Fritzner 1973 bd. 3: 679). Dette ordet er på bakgrunn av kildene ikke av norrønt opphav, men blir likevel brukt i en norrøn tekst.⁶ Referansene til Snorres *Edda* og bruken i *Eyrbyggja sagas* kvad støtter antakelsen om at ordet er valgt av poetiske grunner. En kan her trekke en sammenligning mellom valget av *gagarr* framfor ordet *hundr* i *Egils saga Skalla-Grimssonar*, og bruken av ordet *tarfr* framfor *gríðungr* i *Eyrbyggja saga* som poetisk begrunnet i begge tilfellene.

Vender vi tilbake til Egils barndomskvad, går det fram av konteksten at begge foreldrene har norrøn herkomst. Faren hans framsier også kvad og kan ha lært Egill regler for skaldskap, men ordtilfanget framstilles som Egils eget siden han i narrativet framsier diktet spontant på stedet. Men kvadet kan ikke være diktet av en treåring. Finnur Jónssons konklusjon om uekte vers synes overbevisende (Finnur Jónsson 1973 B: 603). Redaksjonen i *Íslenzk fornrit* har brukt to tredjedels side med noter på å «pakke opp» kvadet for en islandsk leser. Det er språklig nokså infløkt, og bærer preg av stor kunnskap om hvordan kvad utformes. En mulighet er at den eldre Egill har forbedret diktet som omhandler hans barndom, noe som framholdes av Sigurður Nordal i forordet til ÍFs utgave (ÍF II Formáli § 1: XII, XIII) og at det har overlevd i den formen. På bakgrunn av hiatusformen *þría* og at hiatus i kvad er mest kjent fra før 1150 er det også tvilsomt om det kan stå for sagaskriverens regning. Det kan da være et eldre dikt fra før 1200-tallet, som sagaskriveren setter inn eller bearbeider. Eddison skriver i en note til sin oversettelse av kvadet at kenningen *kørbed* oversatt til «bed of the beck-partridge» ikke er ekte men tilhører det 12. eller 13. århundret (*Egil's saga* 1930) Uansett har denne sagaskriveren god greie på skaldekvad og kjenner til den spesielle bruken av ordet *gagarr*, som han legger i munnen på den lille Egill Skalla-Grimsson.

Det er ikke bare Carl Marstrand og Sophus Bugge som har interessert seg for dette ordet. I artikkelen «Orknø-Norn og norrøn diktning på Orknøene» har Magnus Olsen samlet flere kilder for ordet *gagarr*:

⁶ Bugge nevner ordet i en sammenheng hvor han lister opp ord som har vært i bruk i «det norske sprog på de skotske øer»: «Blant Navne paa Oksen (Sn.E.I, 588) staar tarfr, der er opptaget fra gael. Tarbh, oldir. Tarb, udtalt tarv- gall. Tarvos. Dog forekommer dette Ord ogsaa paa Island: i et Vers i Eyrb. K 63 S 117 Vigf. Og saavidt jeg kan sé, endnu i Talesproget.» (Bugge 1875: 227)

I *Darraðarljóð* forekommer det sjeldne ordet *gagarr* "hund" likesom i *Máls-háttakvæði* og i *Krákumál*; ellers optrer det bare i et vers av *Tind Hallkelsson* (2nen halvdel av 10de årh.), i et vers av *Egils saga* (str.5, tillagt den treårige Egil) og som mannstilsnavn (*Þorgrímr gagarr*; *Landnámabók*, Kbh. 1925, s.82) (Olsen 1932: 153).

Det kan være verdt å undersøke nærmere bruken av ordet *gagarr* i disse kildene for å se om det kan kaste lys over bruken i *Egils saga*.

Brennu-Njáls saga

Brennu-Njáls saga kan ha fått skriftlig form en gang mellom 1250 og 1285, mest sannsynlig rundt 1270 (ÍF XII Formáli § 6) eller årene 1275-85 (Vésteinn Ólason 2005: 115). Handlingen utspiller seg etter andre halvdel av 900-tallet og i tida etter slaget ved Clontarf i 1014. Dette slaget er nettopp konteksten for kvadet *Darraðarljóð*, som Magnus Olsen mener må være diktet kort etter slaget, kanskje på Orknøyene (Olsen 1932: 153).

Kvadet er framført av *Dørruðr*, en mann bosatt på *Katanes* i Skottland. Han får et syn av kvinner som vever menneskeskjebner på en blodig vev og synger om slaget ved Clontarf, det avgjørende slaget mellom irer og norrøne menn fra hele øyriket i 1014, og beskriver det i kvadet. Dette synet settes i sammenheng med liknende visjoner på *Færøyene*, *Island*, *Orknøyene* og *Suderøyene*. I sagaen veves slaget sammen med handlingens avslutning og kvadet står på de siste sidene i sagaen. Kvinnene som synger om kampen nevner her valkyrier som svinger sverdene. I tredje strofe finnes ordet *hjálmgagarr* (ÍF XII: 455) (hundharde våpen) (IS 3: 216). Direkte oversatt betyr dette hjelmens hund, det vil si hjelmens destruktive dyr, som er «våpen» i norsk oversettelse.

Gengr Hildr vefa
ok Hjörþrimul,
Sanngríðr, Svípul
sverðum tognum;
skapt mun gnesta,
skjöldr mun bresta,
mun **hjálmgagarr**
í hlíf koma
(ÍF XII: 455)

Hild går og vev,
og Hjortrimul,
Sanngrid og Svípul
har sverda dregne.
Skaft vil gnesta
skjold vil bresta.
Hundharde våpen i
hjelmar vil hakka
(IS 3: 216)

Ordet *gagarr* er i fotnoten forklart som *hundur* og *hjálmgagarr* som *vopn*. Gitt konteksten og den norske oversetterens tolkning er det rimelig å anta at våpnene som kenningen *hjálmgagarr* viser til er sverd. Sammensetningen med *hjálmr* viser tydelig en krigskontekst, men for at bildet skal fungere er det rimelig å tenke seg at referenten til ordet *gagarr* må ha vært en hund av det store og heller avskrekkende slaget. Det er også i kvadet en stigning i intensitet fra dragne sverd til skjold og til slutt det voldsomme angrepet på hjelmene uttrykt gjennom ordet *hjálmgagarr*. I dette tilfellet er den egentlige referenten til det sammensatte ordet «sverd».

Krákumál

En undersøkelse av *Krákumál* kan kanskje utdype forståelsen av hvordan *gagarr* er brukt. Kvadet kan ha fått navn etter Kráka, Áslaug Sigurðardóttir som var gift med Ragnar Lodbrok, som ifølge Finnur Jónsson sikkert er en historisk person fra det 9. århundets første halvdel (Finnur Jónsson 1923: 826). McTurk (2017: 710) viser imidlertid i sin introduksjon til en annen navnetolkning foreslått av Magnus Olsen i en artikkel fra 1935. Her argumenterer Olsen for at *kráka* viser til fuglen kråke, ordet denoterer også en kampgudinne i keltisk mytologi, som blant annet i en kråkes skikkelse opptrådte i irske beretninger om slaget ved Clontarf, og at tittelen kan være inspirert av diktet *Badbscé* som betyr «kråkehistorie». Olsen mener derfor det er sannsynlig at *Krákumál* har blitt til i et norrønt-keltisk miljø og tar linje 3 i strofe 15 i *sjálfum Sudreyum* (i Suderøyene selv) til inntekt for at den som diktet kvadet selv bodde der (Olsen 1935: 78–80).

*Krákumál*s lyriske «eg» er Ragnarr, som beskriver mange av de slagene han har vært med i, og diktet ender med hans død i ormegården hos kong Ella i England. I strofe 6, som beskriver en heftig slagscene, med våpen hvor: (...) *rægagarr rendi ræstr at gumna brjóstum* (*Krákumál*, st.6/3, utg. McTurk 2017: 728). «då ræhundane rende rakt i mannebarmar» (*Soga om Ragnar Lodbrok* 1944: 139).

Huggu vér med hjörvi.
Herr kastaði skjöldum,
Þá er **rægagarr** rendi
ræstr at gumna brjóstum.
Beit í Skarpaskjerum
Skærubíldr at hjaldri;
roðinn var randar máni
áðr Rafn konungr felli.
Dreif ór hölda hausum
heitr á brynjur sveiti
(*Krákumál*, st.6/3, utg. McTurk 2017: 728)

Hardt me hogg med sverdom!
Heren skjoldan' kasta,
då **ræhundane** rende
rakt i mannebarmar.
Blodig mange bildar²¹⁶
beit ved Skarpaskjerom;
blanke skjold vart blodsprøytt,
før bane fekk Ravn konge;
dreiv frå hogg i hausar
heit på brynjur sveitten (1944: 139).

Ordet *rægagarr*, som her blir oversatt som «ræhundar», forekommer i en kontekst hvor det er kamp mann mot mann og ordet blir brukt som en metafor for sverd. En kan undre seg over hvorfor entallsformen i originalteksten er oversatt til flertallsform i Eskelands norske tekst. Det kan ha sammenheng med at *brjóstum* står i flertall og at det etter oversetterens syn blir logisk at det var flere sverd for flere mannebringer. I McTurks oversettelse er uttrykket i midlertid oversatt i entall: «the drawn corpsehound» (2017: 729).

Ordet er også i dette kvadet sammensatt, denne gangen med forstavelsen *ræ* som er *hræ* på normalisert norrønt med bortfall av (orkadisk) *h* og betyr «lik». Rotordet i kenningen er *gagarr* det er oppfatningen av denne likhunden som gir det språklige bildet kraft. Her finnes den samme opptrappingen fra sverd til skjold som blir kastet for et voldsomt angrep som til slutt ender med hogg mot hodene. Det er en slående parallell til kenningen som er brukt i *Darraðarljóð*, i begge tilfeller er betydningen av det sammensatte ordet våpen, nærmere bestemt sverd.

I *Krákumál* blir også det norrøne ordet *hundr* brukt i strofe 17: *Hundmargan sá ek falla (...)* (*Krákumál*, utg. McTurk 2017: 751) «Hundmange såg eg falla (...)» (Eskeland 1944: 147). Her er substantivet «hund» satt sammen med adjektivet «mange» på en måte som virker forsterkende, som et adverb.⁷ Slik at «hundmange» er å forstå som «veldig mange». Vi ser her at det ordinære ordet for hund også forekommer i skaldespråket. Mens *gagarr* ser så langt ut til å bare tilhøre skaldespråket.

Slaget Ragnar omtaler i strofen blir utkjempet ved Skarpaskjerom, som i McTurks kommentarer blir bestemt til en øygruppe utenfor Englands nordøstkyst «of Northumberland, cf. st14/4 below» (*Krákumál*, utg. McTurk 2017: 729). Det er flere oppfatninger om hvor kvadet har blitt til. De Vries hevder diktet ble til på Orknøyene skapt av jarlen Rognvaldr Kali Kolsson (d. 1158/59) og den islandske skalden Hallr Þórarinsson og fikk sin form mot slutten av 1100-tallet (2017: 711). Men McTurk slutter seg til Magnus Olsens resonnement, nevnt over, som stedfester det til Suderøyene, nåværende Hebridene (McTurk 2017: 710–711). Magnus Olsen bemerker også at *Krákumál* har likhetstrekk med *Darraðarljóð* gjennom sin faste strofegynnelse, henholdsvis *Hjuggu vér med hjörvi* og *vindum vindum vef darraðar* i strofene 4, 5 og 6 (Olsen 1932: 153). Begge antakelsene kan ha betydning for konteksten til ordet *gagarr* siden både Suderøyene og Orknøyene var preget av norrøne bosetninger og talespråk, samtidig som det fantes innslag av keltisk talespråk i området. McTurk hevder at kvadet må ha fått sin skriftlige form før 1250, mens Finnur

⁷ I sammensatte ord hvor «hund» får betydningen veldig, svært mye (islandsk: hundforn, hunddjarf, hundmargr) (norsk: hundgammel,) er «hund-» trolig på begge språk etymologisk det samme ordet som *hundr*, se NAOB (Det Norske Akademis Ordbok).

Jónsson mener det ble til på Island så tidlig som 1200-tallet (*Krákumál*, utg McTurk 2017: 710).

Heimskringla

Magnus Olsens neste eksempel på skaldedikt er av Tindr Hallkelsson som antas å ha levd fra 950 til 1015. Den strofen Olsen sikter til finnes i *Heimskringla* nærmere bestemt i *Ólafs saga Tryggvasonar* og omhandler kampen i Hjørungavåg mot Joms-vikingene og danekongen, som Hákon jarl og hans folk vant, og hvor Tindr sitt kvad kommer som en oppsummering til slutt i kapittelet om slaget:

Vann á vinda sinni
verðbjóðr hugins ferðar,
beit sólgagarr seilar,
sverðs eggja spor, leggi,
ádr hjórmeiðir hrjóða,
hætting vas þat, mætti
leiðar, langra skeiða,
liðs, halfan tög þriðja.
(ÍF XXVI: 286)

Den gang bar vender spor av
våpen. Sverdet beit dem
som ei bikkje i beinet.
Han dekker bord for ramnen.
Femogtjue lange
skeider fikk han ryddet;
han sloss med sverdet, farlig
for sjøfarende kjemper.
(1998:155)

Mot venen át vender førde
våpenstrid lang, han som stiller
svolten på skrikande ramnar,
og skjoldhundar fór mot legger,
til dess egg-døyvaren evla
å øyda av dei digre
farkostar fem og tjue;
Fare-verk var et for hæren.
(Snorres kongesoger 1970: 153)

beit sólgagarr seilar, sverðs eggja spor, leggi (ÍF XXVI: 286), «Sverdet beit dem som ei bikkje i beinet» (Snorres kongesagaer 1998: 155), «skjoldhundar for mot legger» (1970: 153)

Igjen finnes ordet *gagarr* i en sammensetning, denne gangen med ordet ,sól', en kening for skjold slik at ordet kan oversettes med «skjoldhundar» som i ovenstående oversettelse til nynorsk. I bokmåloversettelsen dras en direkte parallell mellom hunder og sverd i et sammenligningsbilde. Analogt med de andre eksemplene angripes også en spesifikk legmesdel, denne gangen beinet.⁸ I alle tre kvadene er keningen brukt for å få fram den fryktinngytende kraften i sverdene som svinges i kamp. Det er interessant at angrep i leggen også gjenfinnes som navn på sverd. Magnus Berrføtt (1093–1103) sitt sverd het for eksempel *Leggbítr* (Bugge 1875: 230).

Ordet *gagarr* er kjent blant skalder og primært brukt av dem på den tiden handlingene finner sted og kvadene får sin form, men det må også ha vært kjent av dem

⁸ Oversetterne Anne Holtmark og Didrik Arup Seip har valgt termen «bikkje» for hund. Det kan være en stilistisk variant på norsk for å få fram det aggressive preget i hundenes handling i denne situasjonen. Det kan også male fram bildet av ei fillebikkje som også i vår tid kan bite folk i beinet. Ordet *bikkju-hundr* var kjent i norrønt og hadde også i norrøn tid en negativ betydning nærmest som et skjellsord.

som skrev sagaer på 1200-tallet for at det metaforiske uttrykket skulle få mening i teksten. Når det gjelder *Heimskringla* er både tidsrom for og forfatter av verket kjent, ettersom det er allment antatt at Snorri Sturluson skrev verket i 1220-årene. Det skulle innebære at ordet *gagarr* var kjent for denne forfatteren i alle fall i sin sammensatte poetiske form. En undersøkelse av *Málsháttakvæði* kan kaste videre lys over bruken av ordet.

Málsháttakvæði

Kvadet på rundt tretti strofer skal være fra rundt år 1200 og antas skriftliggjort på Orknøyene (Finnur Jónsson 1915: 138; Frank 2004; Bugge 1875: 241). En tror at skriveren kan være biskop Bjarne Kolbeinsson (1150–1223) som skal ha forfattet *Jomsvikingadrápa*. Ifølge Bugge ble Bjarne kalt skald før han ble viet til biskop, noe som har bidratt til hans anseelse: «Ligesom på Island, var på de skotske Øer Skaldskab altid blevet hædret og øvet» (Bugge 1875: 238). Diktet på 30 strofer har ingen sammenhengende handling, men en kan skimte et dikter-jeg som i siste strofe erklærer: *Stjórnláusu hefð slungit saman, svá vildak (mér hitta gaman)* («Noget uden ror (styrelse; ordning) har jeg her slynget (vævet) sammen; således vilde jeg (hitte på noget morsomt for mig)» (Finnur Jónsson 1915: 145). Roberta Frank antyder at årsaken kan være et brutt kjærlighetsforhold, at skriveren i stor grad har vært inspirert av høviske kjærlighetstema. Han synes vel kjent med kontinentale tekster både om emnet og om sjangeren trolig gjennom ordspråksamlinger kjent fra Bibelen, Ovid og fransk renessanse (Frank 2004: 6). *Málsháttakvæði* inneholder en rekke ordspråk, som strofe fire er et eksempel på her også i Finnur Jónssons oversettelse. I tredje verselinje finner vi utsagnet *gagarr er skaptr, þvít geyja skal* («hunden er skabt for at den skal gø», Finnur Jónsson 1915: 139).

Ró skyldu menn reði gefa
Raunlit kæmsk opt á þrefa,
Gagarr er skaptr þvít geyja skal,
Gera ætlak mér létt of tal;
Verit hafði mér verra í hug,
Var þat nær sem kveisu flug,
Jafnan fagnar kvíkr maðr kú,
Kennir hins, at gleðjumk nú.

Sin vrede skulle man give ro;
ofte blir noget meget ringe genstand for strid;
hunden er skabt for at den skal gø;
jeg agter at gøre mig min tale let (munter);
jeg havde egentlig tænkt på noget verre (selvmord?);
det var nærmest som et pludseligt smærteanfald;
alltid glæder den levende sig ved en ko;
Nu mærker man at jeg bliver opprømt (1915: 139).

Utsagnet har form som en autoritativ uttalelse om hundens vesen og oppgave. Det er rimelig at et slikt fyndig utsagn som gjør krav på allmenn sannhet vil bruke det mest rådende og vedtatte ordet for «hund», analogt med artsnavnet for «ulv» i strofe

fem⁹: *annars barn er sem úlf at frjá* («at elske en andens barn er som at elske en ulv» ibid: 139). Men hensynet til bokstavrim kan være avgjørende, *gagarr* rimer på *geyja* og *annars* rimer på *úlf* gjennom trykkning vokal.

Dersom det er riktig at kvadet skriver seg fra Orknøyene på 1200-tallet, kan vi slutte at *gagarr* rett og slett var et vanlig ord for «hund» i dette geografiske området som til en viss grad var tospråklig. Magnus Olsen antar at kjerneområdet for dette ordet er på Orknøyene.¹⁰ Ser en på *Brennu-Njáls saga* står det til sammenligning om hunden Sámr: *hann mun ok geya at hverjum manni* (ÍF XII: 173), nesten som en parallell til ordtaket. Hunden Sámr ble gitt Óláfr på av kong Myrkjartan i Irland. Men artsnavnet som blir brukt av sagaskriveren er *hundr*. Det kan også være slik at det presumptivt dagligdage ordet *gagarr* på Orknøyene området kan ha blitt et poetisk ord i norrønt.

Landnámabók

Den siste referansen Olsen viser til er mannstiltavnet Þorgrímr *gagarr* i *Landnámabók* (ÍF I: 184, 185). Om han står det i *Landnámabók* at han var sønnen til Ljótr enn spaki som var sønnen til Þorgrímr Harðrefsson, sønn av Harðrefr, sønn av Ingjaldr Brúnason sønn av Brúni som skal ha vært med i Brávallaslaget. Ut fra de opplysningene som er gitt, er det vanskelig å si noe om hvor denne slekten kom fra før landnåmet da Ingjaldr Brúnason tok land på Ingjaldssand. Hvorfor Þorgrímr får tilnavnet *gagarr* opplyses det ikke om, men ut fra genealogien kan en lure på om oldefarens navn, Harðrefr, kan ha noe med saken å gjøre. En rev og en hund kan oppfattes som beslektede vesener. Ifølge ordboken *Supplement til Islandske Ordbøger* (Jón Þorkelsson 1890) skal *gagg* (n) være «1. Rævens Lyd. Gagga (a) 2 skraale (*hann tvístigr oft frammi fyrir ræðumanni og gaggar framan i han* Fk 85, 53 bs.)». Det lydlige ved substantivet *gagg* og verbet *gagga* kan bringe tanken på ordtaket i *Málsháttakvæði* hvor dyrets hensikt er å frambringe lyd. At en mann får tilnavnet hund er også kjent fra kongesagaenes Þórir *hundr*. Siden *hundr* er et gammelt norrønt ord, må en anta at

⁹ Det er referanser til en rekke dyr gjennom kvadet; både ku, drage, ulv, frosk, orm, bjørn, rev, sau, hest, elefant, ørner, rev, galte og gullorm. Dyrene kan sees på som en tråd i forfatterens vev, en referentkjede som skaper et dyretema i den springende, eller som det står i kvadet *stjórnlausu* framstillingen.

¹⁰ Magnus Olsen skriver i en fotnote: «Dette ord er ifølge Carl Marstrandner (...) lånt fra norsk til irsk (*gagar*), ikke omvendt (som antatt av Sophus Bugge, *Aarbøger* 1875 s. 240 f); det betyr visst oprindelig «gjøeren» (mon egentlig hjemmehørende i fiskernes tabu-sprog, hvilket kunde forklare dets sparsomme utbredelse, med tyngdepunkt på orknøsk-irsk område?); jfr. bl.a. isl. *gagga* «gjø (om reven),» og *ga-ga-gó*, efterligning av revens gjøing. Er det tilfeldig at Torgrim *gagar*'s oldefar het Harðrefr?» (Olsen 1932: 153).

det var kjent, men Þorgrímr får altså tilnavnet *gagarr*. Det skal vise seg, som Bugge peker på, at han også opptrer i en islendingesaga (Bugge 1875: 240).

I *Hávarðar saga Ísfirðings* finnes en person som kalles Þorgrímr Dýrason. I en fotnote skriver redaksjonen at den som feilaktig kalles Dýrason «sé einmitt Þorgrímur gagarr, sonur Ljóts ins spaka sem nefndur er í *Landnámu*» (ÍF VI: 348). Utgiveren er sikker på at sagaskriveren her har blandet sammen personnavn og at det må dreie seg om Ljóts sønn. Det er en yngre saga datert til 1300–1350 (Vésteinn Ólason 2005: 115), og en kan fastslå at tilnavnet *gagarr* ikke har overlevd århundrene fra Þorgrímr bosatte seg på Island. Det opprinnelige tilnavnet kan likevel ha preget oppfatningen av Þorgrímr. I en kamp sier motstanderen Atli: *Trolli líkr ertu, Þorgrímr, en eigi manni, er þik bita engi jarn* (ÍF VI: 351; «Du er lik eit troll, Torgrim, og ikkje eit menneske, når jarn ikkje bit på deg», IS V: 300). Denne replikken kan minne om Kolfíðrs utsagn i kamp mot Búi i *Kjalnesinga saga: Mikit tröll ertu, Búi (...)* (ÍF XIV: 39). I begge tilfeller gir frykten for trolldom et overtak, men i Atlis tilfelle fører det til rask endring av strategi. Han kaster sverdet og går i stedet rett i strupen på Þorgrímr og biter strupen over på han. Dette er dyrisk framferd og en nokså enestående drapsmåte i islendingesagaenes korpus. Det Atli gjør kan faktisk minne om beskrivelsen av *rægagarr* som går rakt i mannebarmar. Þorgrímrs særegne død kan dermed tolkes som et ekko av tilnavnet *gagarr*. Tolkningen kan understøttes av en drøm Atli har rett før kampen mot Þorgrímr og hans menn hvor han så: *vargar runnu sunnan á völlin átján saman, en fyrir vörgunum rann refkeila ein* (ÍF VI: 349; «(...) det sprang atten vargar over vollen og framfor vargane sprang det ei revetispe», IS V: 299). Ordet rev i denne sammenhengen kan spille på Þorgrímrs bakgrunn som sønnesønn av Þorgrímr Hardref, og dermed understøtte utgiverens antakelse om Þorgrímr gagarrs identitet. Scenen er et varsel om kampen og viser til mennenes dyriske sider, som i dette tilfellet manifesteres til fulle.

Når det gjelder konkrete opplysninger, er det vanskelig å utlede noe mer av *Landnámabók* enn at Þorgrímr gagarr som tredje generasjons landnåmsmann kan ha levd rundt midten av 900-tallet. Og tidsrommet 900-tallet kan se ut til å være en fellesnevner for eksemplene da ordet *gagarr* har forekommet slik en kan lese det ut av konteksten i 1200-tallets tekster.

Resultat av litterær analyse

En gjennomgang av tekstene viser at av de seks eksemplene som er nevnt av ordet *gagarr* er fire brukt som metaforer i skaldekvad, i tre av dem i sammensetninger som *hjalmgagarr*, *rægagarr* og *sólgagarr*. I usammensatt form er ordet i Egils kvad brukt metaforisk, i ordtaket er *gagarr* brukt som artsnavn og i prosateksten kallenavn til

Þorgrímr *gagarr*. Referentene til ordet *gagarr* kan deles i fire semantiske områder, i tre av kvadene viser ordet til «sverd», og i ett til «sneglehus». I ordtaket betyr ordet rett og slett «hund», i tilnavnet viser ordet til «et menneske» med spesielle egenskaper.

Det er også en annen forskjell som har å gjøre med hvilke følelser som uttrykkes. Strofene i *Málsháttakvæði* ser ut til å være diktet for å overkomme sorg og depresjon gjennom å uttrykke glede blant annet over skaperverket; «alltid glæder den levende sig ved en ko» (Finnur Jónsson 1915: 139). Egils dikt er framført som takk i et familielag, altså et uttrykk for takknemlighet og glede i en fredelig sammenheng. De andre kvadene beretter om mot og styrke, samtidig er skadene som beskrives og volden mot fiendekroppen gruoppvekkende i situasjoner fra konkrete slag og kamper; slaget i Hjørungavåg mot jomsvikingene trolig rundt 986 (SNL), slaget ved Skarpaskjerom en gang på 800-tallet og slaget ved Clontarf mellom irer/keltere og den norrøne befolkningen i 1014.

Fem av våre seks eksempler står i nominativ entall. Det er naturlig der uttrykket har ett dyr eller menneske som referent. Men i de tilfellene uttrykket brukes som metafor for sverd kunne flertallsformen like gjerne vært brukt, ettersom det er snakk om slagscener med mange deltakere. I alle tre tilfeller har oversettelsene uttrykket i flertall: «Hundharde våpen» (IS 3: 216), «ræhundane rende» (*Soga om Ragnar Lodbrok* 1944: 139), «skjoldhundar fór mot legger» (Snorres kongesoger 1970: 153). Entallsformen i originalene kan tyde på at uttrykket var blitt svært formfast på det tidspunktet tekstene ble skrevet, og ble brukt i den formen som var overlevert og kjent blant skaldar. En må vente at metaforen *gagarr* for «sverd» var kjent, men alltid med et annet ledd som del av komposita f. eks. *hjálmgagarr*. Her skiller bruken i *Egils saga* seg ut, ettersom ordet blir bøyd i akusativ flertall: *gagra* i samsvar med denoteringen av sneglehusene som var tre i tallet. Et interessant brudd på entallsformen i de øvrige tilfellene.

De øvrige tre uttrykkene består av et foranstilt bestemmerord; *sol-hjalm-*, *ræ-* og et etterstilt grunnord *gagarr*. Dette er en vanlig oppbygging av en kenning eksempelvis *okbjörn*, som Bergsveinn Birgisson viser til i sin avhandling (2008: 121). Han viser også at kenningen fungerer som et slående tankebilde som gjør at uttrykket huskes bedre. Det må også kunne sies om de visuelle bildene den fryktinngytende hunden avstedkommer i de tre eksemplene ovenfor. Leser en *Skaldskaparmál* i Snorris Sturlisons *Edda* (1926), ser en også at det opprinnelig fantes en mytologisk forklaring på båndet mellom kenningen og referenten. Denne forklaringen er i dette tilfellet ikke kjent, men konteksten viser til betydningen «sverd».

I Egils dikt er ikke kenningen et sammensatt ord, men utgjøres av nominalfrasen *þrjá sípogla brimrótar gagra* (Finnur Jónsson 1973: 603). Her er koplingen mellom

kildetermen «tre alltid tause søhunde» (ibid.) og måltermen eller løsningsordet «sneglehus» basert på det assosiative spranget som kjennetegner en metafor. Ifølge forskningen kan metaforiske kenninger skilles ut på et slikt grunnlag (Schulte 2014: 28). Konteksten i Egils dikt er ikke til så stor hjelp for å finne løsningsordet. Det kan virke originalt sammenlignet med de tre formfaste kenningene, men en studie av kenninger i kvadet *Höfuðlausn*, som er tillagt den voksne Egill og diktet ca. 936 (Finnur Jónsson 1973: 30), skilles det ut 10 metaforiske kenninger av i alt 49 (Lutter 2009: 234). Også disse er sammensatte uttrykk som f. eks. *fetil-svell* = sverd. Selv innenfor Egils egen diktning synes metaforen i barndomsdiktet å være original. Det kan peke mot det Finnur Jónsson hevder at diktet har blitt til flere hundre år etter Egils levetid. Endringer i poetiske virkemidler kan ha sammenheng med dette. Innenfor 1200-tallsverket *Egils saga* kan utformingen også sees på bakgrunn av at diktet er lagt i munnen på et barn som kunne tenkes å leke med sneglehus. Det finnes få eksempler i norrøn litteratur på skalden som er barn og formidler visuelle bilder fra sitt ståsted. Den kognitive prosessen er den samme, et visuelt bilde manes fram. Men det er en helt annen hund vi ser, som bare strekker hals i en fredelig og lekpreget sammenheng. Samtidig kan bruken av ordet *gagarr* vekke konnotasjoner til etablert poetisk tradisjon og spille på assosiasjoner til bedrifter som dette barnet kunne tenkes å stå foran, både som kriger og poet, og dermed fungere som et frampek; ikke minst som en kunnskapsrik skald som er eslet til å videreføre den litterære arven. Det vil si at bruken av *gagarr* i Egils kvad kan være retorisk gjennom å spille på en kjent språklig framstilling i kvad, på en ny og overraskende måte.

En slik tolkning forutsetter imidlertid at det er sikkert belegg for å kunne si at termen var kjent før dette kvadet fant sin skriftlige form. Vi skal derfor forsøke å etablere en kronologi over de ulike strofene der *gagarr* forekommer. Under legges Finnur Jónssons oversikt til grunn (Finnur Jónsson 1973B og 1967 A).

Kronologi over tekstene

Tindr Hallkelssons kvad, dråpaen om Håkon jarl, synes eldst og er tidfestet til år 987 (1973: 136). *Darraðarljóð* dateres til kort etter 1014 (1973: 389). Når det gjelder *Krákumál* mener Finnur Jónsson at det er et islandsk dikt som skal ha blitt til på 1100-tallet (1973: 650).

Egill Skalla-Grimsson skal ha levd fra ca. 900–983. Imidlertid har Finnur Jónsson tidfestet barndomskvadet til 1100-tallet som et uekte vers (1973: 603). Dette innebærer at termene *sólgagarr* fra 987, *hjálmgagarr* etter 1014 temmelig sikkert var kjent før Egils kvad ble til, det kan også gjelde *rægagarr* (1100-tall) om det ble til tidligere i samme århundre som pseudo-Egils kvad (1100-tall).

Det usammensatte uttrykket i entall synes yngre, *Málsháttakvæði* er introdusert som et orknøysk dikt fra omkring 1200 (1967: 130). Det var da kvadet fikk sitt skriftlige uttrykk, men en kan tenke seg at ordtaket har eksistert i muntlig form i atskillig lengre tid.

Personnavnet Þórgrímr gagarr er i *Landnámabók* oppført i *Sturlubók* (S 142) men ikke i *Hauksbók* eller *Melabók*. *Sturlubók* ble samlet av Sturla Þórðarson som bygde på den eldre *Styrmisbók* og ble trolig avsluttet i årene 1275–1280. Imidlertid informerer utgiver i en fotnote om at dette avsnittet ikke fantes i *Styrmisbók*, men er hentet ut av en eldre og nå tapt versjon av *Hávarðar saga Ísfirðings*. Sturla Þórðarson må ha oppfattet sagaen som en så troverdig kilde at han har valgt å legge informasjonen om Þórgrímr gagarr og hans slekt til i sin redaksjon (ÍF I Formáli: LXXXV–LXXXVII). Navnet Þórgrímr gagarr er nevnt i *Norsk-Islandske personbinamn frå medeltiden* (Lind 1920-21) som oppfører ordet som *gagar* og viser til en utgave av *Landnámabók* fra 1900, hvor *gagarr* i teksten står med nominativs-r, men hvor det vises til håndskriftet som har denne r-en som et lite tegn over linjen. Linds oppslagsform skal da trolig vise til dette og ikke til en irsk skrivemåte.

Diskusjon om etymologi

Kronologien ovenfor viser at det poetiske ordet *gagarr* var kjent blant islandske skalder fra 900-tallet. Som nevnt har Bugge og Marstrander ulike syn på ordets opphav, DeVries *Altnordisches Etymologisches Wörterbuch* har som sistnevnte oppført ordet som et lån fra norrønt til irsk (1977: 152). Dersom dette skulle være riktig, skulle det finnes belegg for etymologien i ordbøker over germansk språk som de nordiske språk skal stamme fra. Et søk i *Etymologisches Wörterbuch des Althochdeutschen* fra 2009, gir ikke noe resultat for *gagarr*, men har oppslagsordet: «ga(c)kizzen (Sw.v.I). scattern (von Gänsen). Mhd gagzen, schreien wie eine Eier legende Henne», synonyme er «gackzen», «gaggáz» (2009: 19). Dette er lydhermende ord som imiterer fugler som lager liknende kaklelyder. Germansk etymologi synes å gi liten støtte for Marstrandens synspunkt og heller favorisere Bugges syn.

Et annet moment er at norrøne lån til irsk gjerne er dagligdagse begreper som f. eks. «båt», eller «brok». Noen av dem finnes fremdeles i moderne irsk (*bát* – (ferry) boat s. 64, *bróg* – boot, shoe oppført i *The Gaelic-English Dictionary* (2003: 94). Når det gjelder poetiske uttrykk er den motsatte veien det normale, at vanlige irske ord lånes inn for å bli del av en kompleks poetisk diskurs. Ordet *tarf* for *gridungr* er alt nevnt, i tillegg kan nevnes ordene *lung*, n, skip (*Lexicon poeticum* 1966: 384), *ingjan*, f (?), pige (det irske ord *inghean*) (: 319) og *díar*, m.pl. *guder* (: 81). Her vises til strofer av Kormákr Ógmundarson som kan dateres til år 960 (Finnur Jónsson 1973: 69).

Slike irske lån i norrøn poesi er tidlige, noe som kronologien viser også gjelder *gagarr*. Oppslag på *lung* i digital versjon av *Lexicon poeticum* viser eksempler på bruk fra Bragis kvad datert til 825 *lung váfaðar Gungnis* (the longship of the swinger of Gugnir). Det er også et eksempel fra Egils diktning, et fragment som av Finnur Jónsson er datert til 900-tallet: *Vrongu, varrar Gungnis varrar lungs of stunginn* (Vrangt; Gungnis læber (?) – skibets – stukket) (1973: 53) etterfulgt av to eksempler fra kvad på 1000-tallet og to fra 1100-tallet, alle før 1221 da Snorri Sturluson bruker uttrykket i strofe 21 og 34 av *Háttatal*. Eksempelet fra strofe 21 lyder: *Lung frá k lýða þengils* (I heard that the ship of the ruler's men...). Ordet *ingjan* som på irsk betyr pike, finnes i et kvad datert til 1093. Kvadets opphavsmann skal være Magnus Berrfótt som var konge i Norge fra 1093–1103. Diktet er i sin helhet en hyllest til en pike fra Dublin som han priser fordi: *eigi synjar ingjan gamans þinga* (the girl does not deny me meetings of pleasure). Dersom *gagarr* er lånt fra irsk til norrønt, vil det altså ikke stå så isolert som lånord i en poetisk sammenheng. Det er også interessant at et helt versemål innenfor sjangeren rimur har fått betegnelsen «gagaraljód».

Málsháttakvæði er et kvad med et innlagt ordtak. Bugge refererer til dette i sin oversikt og skriver: «Dette *gagarr* sporer man endnu i det nyisl. Ordsprog *til þess er gagi að galti* Scheving Ísl málshættir 1, 49» (Bugge 1875: 241). Utsagnet har den samme betydningen som ordtaket i *Málsháttakvæði* og kan være en nyere islandsk variant av det originale som trolig stammer fra Orknøyene.

Ordet er ikke belagt i ren prosa (ONP) med unntak av tilnavnet Þorgrímr *gagarr* oppført i *Landnámabók* (ÍF I 1: 184). At tilnavnet til Þorgrímr ikke er videreført i ÍF-redaksjonens yngre variant av *Hávarðar saga Ísfirðings* hvor han opptrer, kan vitne om at ordet var glemt og ikke lenger i levende bruk blant folk på 12–1300-tallet og derfor heller ikke var en del av sagaskrivernes prosavokabular. Det kan også vise noe om at det er i skaldekvad sjeldne ord best blir bevart gjennom den fastere formen poesien har. I de formfaste strofene og ordtakene har *gagarr* overlevd som et tidsvitne om språklige forhold vi i dag finner interessante, men vanskelig har forutsetninger for å forstå til bunns. Tre av de seks eksemplene som er undersøkt viser imidlertid at ordet er brukt sammensatt i overført betydning som metafor for sverd i en stridskontekst, og det kan virke som dette er kjernen i den poetiske bruken av ordet.

Det kan på denne bakgrunnen være interessant avslutningsvis å se nøyer på eksemplene i lys av *cultural memory theory*, som framhever skrivning som et av de viktigste media for udødeliggjøring, og refererer til de gamle egypterne som lenge før vår tidsregning innså at skrivning er et mye bedre våpen mot sosial død og glemsel enn for eksempel monumenter og bygninger (Assmann 2011: 171). Da islendingene tilegnet seg skrivekunsten, ble nettopp historiene til de menneskene som bebygde Island

viktige å bevare og udødeliggjøre. Siden det var høvdingsjiktets menn som i størst grad både ble skrivekyndige og hadde råd til å få tekster skrevet for seg av kirkens menn, vil deres perspektiv og verdier og ikke minst deres språk prege framstillingen. Bruken av ordet *gagarr* i norrøn poesi kan allerede i skaldenes samtid sees som et forsøk på å bevare et overlevert uttrykk i den kollektive hukommelsen. Dette ordet falt etter hvert ut av språket og ble glemt i tråd med Assmanns beskrivelse av fenomener som beveger seg mellom sentrum og periferi i den kollektive bevisstheten (2006: 221).

Men i dag har interessen for eventuelle irske lånord i norrønt fått en ny renessanse blant annet på grunn genforskningen som har dokumentert en betydelig tilstedeværelse av irsk befolkning på Island i landnåmstiden (Goodacre 2005: 129–135; Sykes 2006: 195–196). Bevegelsen mellom det Assmann kaller arkiv og aktualitet har endret seg slik at interessen for ord som tyder på kontakt mellom irsk og norrøn befolkning igjen har kommet i sentrum for oppmerksomheten, noe som kan spores gjennom den relativt nye bølgen av studier på dette området (Hermann Pálsson 1996; Helgi Guðmundsson 1997; Gísli Sigurdsson 2009; Schulze-Tulin 2001; Etchingham et al. 2022). Denne artikkelen kan sees som et bidrag til denne forflytningen fra periferi til sentrum gjennom å undersøke det som trolig er en uttømmende liste av forekomster av ordet *gagarr* i skriftlig overleverte norrøne kilder.

Men ordet er også bevart i eldre irske kilder. Et søk på e-DIL gir som nevnt treff på ordet *gagar* (eDIL s.v. *gadar* or *dil.ie/25075*). Det viser samtidig at ordet er brukt i et tjuetalls irske kilder, blant annet i *The Book of Leinster*, som ble skrevet av irske munkar mellom 1151 og 1202.

Det gjenstår å undersøke disse referansene med tanke på betydning av ordet, hvilke kontekster det står i og i hvilke sjangere det forekommer. Hvordan uttrykket er bevart i den irske kollektive bevisstheten gjennom kilder fra tidlig middelalder kunne kanskje kaste lys over de spørsmålene som gjenstår å besvare om bruken av dette sjeldne uttrykket i norrøn poesi, og kanskje er det der hunden ligger begravet?

Bibliografi

Primærkilder

BRENNU-NJÁLS SAGA, utg. Einar Ól. Sveinsson Íslenzk fornrit XII. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1954.

EGILS SAGA SKALLA-GRÍMSSONAR, utg. Sigurður Nordal. Íslenzk fornrit II. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1933.

EGIL'S SAGA, trans. E.R. Eddison. London: Cambridge University Press, 1930.

- EYRBYGGJA SAGA, utg. Einar Ól. Sveinsson & Matthías Þórðarson. Íslenzk fornrit IV. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1935.
- FINNUR JÓNSSON (utg.). 1915. *Den norsk-islandske skjaldedigtning*, Del B: *Rettet tekst*, Bd. II. København & Kristiania: Udgiven af kommissionen for det Arnamagnæanske legat/Gyldendalske boghandel, Nordisk forlag.
- . 1967. *Den norsk-islandske skjaldedigtning*, Del A: *Tekst efter håndskrifterne*, Bd. II. København: Rosenkilde og Bagger.
- . 1973. *Den norsk-islandske skjaldedigtning*, Del B: *Rettet tekst.*, Bd. I. København: Rosenkilde og Bagger..
- HÁVARÐAR SAGA ÍSFIRÐINGS, utg. Björn K. Þórolfsson. Íslenzk fornrit VI. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1958.
- HEIMSKRINGLA, bd. I, utg. Bjarni Aðalbjarnarson. Íslenzk fornrit XXVI. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1941.
- LANDNÁMABÓK, Jakob Benediktsson. I Íslenzk fornrit I. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1968.
- IS = *Islendingesagaene. Samtlige sagaer og førtini tættar*, bd. 1–5. Red. Jon Gunnar Jørgensen & Jan Ragnar Hagland. Reykjavík: Saga forlag, 2014.
- KJALNESINGA SAGA, utg. Jóhannes Halldórsson. Íslenzk fornrit, XIV. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1959.
- KRÁKUMÁL, utg. Rory McTurk. I *Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages*, bd. VIII: *Poetry in Fornaldarsögur*, red. Margaret Clunies Ross. Turnhout: Brepols, 2017.
- SNORRES KONGESAGAER, overs. Anne Holtmark & Didrik Arup Seip. Oslo: Gyldendal, 1998.
- SNORRES KONGESOGER, overs. Steinar Schøtt, rev. Rolv Thesen & Sigmund Moren. Oslo: Gyldendal, 1970.
- SNORRI STURLUSON, *Edda*, utg. Finnur Jónsson. 2. utg. København, 1926.
- SOGA OM RAGNAR LODBROK MED KRÁKE-KVÆDET, utg. & overs. Severin Eskeland. Oslo: Det norske samlaget, 1944.

Sekundærkilder

- ALTNORDISCHES ETYMOLOGISCHES WÖRTERBUCH, red. Jan de Vries. Leiden: Brill, 1977.
- ASSMANN, Aleida. 2006. Memory, Individual and Collective. I Robert. E. Goodin & Charles Tilly (red.), *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*, 210–225. Oxford: Oxford University Press.

- . 2011. *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BERGSVEINN BIRGISSON. 2008. *Inn í skaldens sinn. Kognitive, estetiske og historiske skatter í den norrøne skaldediktningen*. Dr.-art-avhandling. Universitetet i Bergen.
- BUGGE, Sophus. 1875. Biskop Bjarne Kolbeinsson og Snorres Edda. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 209–246.
- CLAUDI, Mads B. 2013. *Litteraturteori*. Bergen: Fagbokforlaget.
- EDIL. 2019 *An Electronic Dictionary of the Irish Language, based on the Contributions to a Dictionary of the Irish Language (Dublin: Royal Irish Academy 1913-1976)* (www.dil.ie 2019). [Accessed 18.08.2023].
- ETCHINGHAM, C., Jón Viðar SIGURÐSSON, M. N. MHAONAIGH & E. ASHMAN ROWE. 2019. *Norse-Gaelic Contacts in a Viking World*. Turnhout: Brepols.
- ETYMOLOGISCHES WÖRTERBUCH DES ALTHOCHENDEUTSCHEN, Bd. IV, red. Albert L. Lloyd & Rosmarie Lühr. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2009.
- FINNUR JÓNSSON. 1923. *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*, Bd. II. 2. utg. København: Gad.
- FRANK, Roberta. 2004. *Sex, Lies and Málsháttakvæði: A Norse Poem from the Medieval Orkney*. Nottingham: Centre for the Study of the Viking Ages, University of Nottingham.
- FRITZNER, Johan. 1973. *Ordbog over det gamle norske sprog*. Oslo: Universitetsforlaget.
- GÍSLI SIGURÐSSON. 2009. Þögnin um gelísk áhrif á Íslandi. I Margrét Eggertsdóttir (red.), *Greppaminni: Rit til heiðurs Vésteini Ólasyni sjötugum*, 153–163. Reykjavík. Hið íslenska bókmenntafélag
- GOODACRE, S. et al. 2005. Genetic Evidence for a Family-Based Scandinavian Settlement of Shetland and Orkney during the Viking Periods. *Heredity* 95: 129–135.
- HELGI GUÐMUNDSSON. 1997. *Um haf innan: Vestrænir menn og íslensk menning á miðöldum*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- HERMANN PÁLSSON. 1996. *Keltar á Íslandi*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- JÓN ÞORKELSSON. 1899. *Supplement til Islandske Ordbøger*. København/Reykjavík.
- LEXICON POETICUM antiquæ linguæ septentrionalis. *Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog*, av Sveinbjörn Egilsson, 2. utg. ved Finnur Jónsson. København: Kongelige nordiske Oldskriftselskab, 1966 (optrykk, online Lexiconpoeticum.org).
- LIND, E.H. 1920–21. *Norsk-isländska personbinamn från medeltiden*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- LUTTER, Silvia. 2009. Kenningar og metaforar. *Nordlit* 24: 223–239.

- MARSTRANDER, Carl J. S. 1915. *Bidrag til det norske Sprogs historie i Irland*. Videnskapsselskapets skrifter II. Hist.-Filos Klasse 1915:5. Kristiania: Videnskapsselskabet.
- NAOB = Det Norske Akademis ordbok, digital utgave. Utgitt av Det Norske Akademi for Språk og Litteratur (noab.no)
- O'CONNOR, Ralph. 2006. *Icelandic histories and romances*. Stroud: Tempus.
- OLSEN, Magnus. 1932. Orknø-Norn og norrøn diktning på Orknøene. *Maal og Minne*, 137–153.
- . 1935. *Krákumál*. *Maal og Minne*, 78–80.
- ONP = Ordbog over det norrøne prosasprog. Den Arnamagnæanske Komission (onp.ku.dk/onp/onp.php)
- SCHULZE-THULIN, Britta. 2001. Notes on the Old and Middle Irish Loanwords in Old Norse. *Nowele* 39: 53–84.
- SCHULTE, Michael. 2014. Kenning, metafor og metonymi: Om kenningens kognitive grunnstruktur. *Edda* 101.1: 17–31.
- SNL = Store norske leksikon [Referanse lastet opp 18.08.2023].
- SYKES, Bryan. 2006. *Blood of the Isles*. London: Bantam Press.
- SØRENSEN, Preben Meulengracht. 1995. *Fortelling og ære: Studier i islendingesagaerne*. Århus: Aarhus universitetsforlag.
- THE GAELIC-ENGLISH DICTIONARY, red. Colin Mark. London/ New York: Routledge, 2003.
- VÉSTEINN ÓLASON. 2005. Family Sagas. I Rory McTurk (red.), *A Companion to Old Norse-Icelandic Literature and Culture*, 101–118. Malden, MA: Blackwell.

Anne Lind, Førsteamanuensis ved Institutt for grunnskole- og faglærerutdanning, Fakultet for lærerutdanning og internasjonale studier, OsloMet. Email: anne.lind@oslomet.no